

O'zbekiston Milliy axborot agentligi
O'zA Ilm-fan bo'limi

Elektron jurnal
2024-yil aprel soni №4 (54)

Toshkent-2024

ЯНГИ ЗАМОН ШЕЪРИЯТИ ВА АБДУЛЛА АВЛОНИЙНИНГ АДАБИЙ ҚАРАШЛАРИ

Гуландом ТОҒАЕВА

Доцент

филология фанлари номзоди

Чирчиқ давлат педагогика университети

Чирчиқ, Ўзбекистон

g.togayeva@cspu.uz

Аннотация

Мақолада маърифатпарвар шоир Абдулла Авлониёв ижоди, адабий қарашлари таҳлил қилинади.

Таянч сўзлар: эстетик эҳтиёж, Абдулла Авлониёв, шеърят, бадиий мезон, инсон, ҳадиси шариф, дард, виждон.

ПОЭЗИЯ НОВОГО ВРЕМЕНИ И ЛИТЕРАТУРНЫЕ ВЗГЛЯДЫ АБДУЛЛЫ АВЛОНИ

Гуландом ТОҒАЕВА

Доцент

кандидат филологических наук

Чирчицкий государственный педагогический университет

Чирчиқ, Ўзбекистон

g.togayeva@cspu.uz

Аннотация

В статье анализируются творчество и литературные взгляды поэта-просветителя Абдуллы Авлони.

Ключевые слова: эстетическая потребность, Абдулла Авлони, поэзия, художественный критерий, человек, хадиси шариф, боль, совесть.

Янги ўзбек шеърятининг эстетик эҳтиёжлари кўп қирралидир. Адабиётшунос олим У.Ҳамдам таъкидича, XX асрда ўзбек шеърятининг бадиийлик даражаси нуқтаи назардан иккига ажралиб қолди. Биринчиси, давр муаммолари санъаткорона акс эттирилган, кўпнинг дарди шоир дардига, ижтимоий дард шахс дардига айланган, шахсийлашган шеърят бўлса, иккинчиси, даврга хос муаммолар бадиийлик мезонларидан туриб эмас, балки жамиятда тутган ўрнини, долзарблигини қайд этиш ва жамоатчилик эътиборига ҳавола қилиш мақсадида ёзилган, шу билан бирга назмбозлик ва маддоҳлик маҳсули сифатида дунёга келган шеърятни киритади ва мисол қилади [5;22]. Шоирнинг шахсий дарди давр дардига сингишиб кетган, яъни биринчи таснифга кирувчи шеърлар кўплаб шоирларимиз ижодига ҳам асосий пиллапоё бўлиб хизмат қилади.

Шоир Абдулла Авлониёв ижодини кузатганда ҳам ана шу жараёни чуқур ҳис қилиб

яшаган ижодий қаҳрамон кўз олдимизда гавдаланади. Зеро, шеърятда тарих, замон ва келажак диалектикасини бадиий бўёқлар билан тасвирлаш ҳиссининг кучлилиги ва инсон қисмати ва тақдири масаласини даврнинг ижтимоий-сиёсий ва маънавий муаммолари доирасида образли таҳлил этиш ижодкорнинг юксак эътиқоди ва ҳақиқатга бўлган сўнмас муҳаббатидан дарак беради. Унинг ўтган асрда ижодий қаҳрамонининг бадиий қиёфасини акс эттирган асарларида ана шу юксак бадиий тафаккур қирралари акс этган. А.авлонийнинг бадиий қаҳрамони шу юрт, тупроқнинг ҳар бир қаричини ўзгача меҳр билан ардоқлайди. У “Тоғлардан бир манзара” шеърисида шундай дейди:

*Туркистон тоғлари тўла кон эмиш,
Ичи, тоши бутун ошу нон эмиш.
Нодонликдан бизлар они тош дердик,
Кумуш-олтин ичинда пинҳон эрмиш [1;204].*

Албатта, янги ўзбек шеърятини заминиди жадида маърифатпарварларининг дунёқараши тамойиллари акс этади. Ушбу тамойиллар орқали Шарқ ва Ғарб маънавияти, фан ва маданияти ўзаро муқоясага киришади. Туркистон халқларининг пароканда турмуши, Ғарбдан бирмунча ортда қолган яшаш тарзи, маънавий тараққиётдан бебахралигидан афсус-пушаймонлиги оҳанглари ушбу лирикада намоён бўлади. Шоир А.Авлоний “Тоғлардан бир манзара” шеърисида ўз фикрини шундай давом эттиради:

*... Ёврупа маъданларни истаб топур,
Афсус, биз фан илмини отгон эмиш.
Зар қадрини заргар билар дегандек,
Биз, нодон ғам лойига ботган эмиш.
Бизга дунё илми керак эрмас деб,
Охират дунёни биз сотган эмиш.
Кеча-кундуз бизлар дарду меҳнатда
Илм ила ёвруполик хандон эмиш...*

Шу билан бирга шоир ўз халқининг дунёвий илмларга бўлган чанқоқлигини ҳам қалбдан ҳис қилади, бу илмларга қарши бўлиб, панжа орасидан қараётганларга бефарқ бўлмайди. Айниқса, ижодкор мактаб-маориф, адабиёт ва миллат, илм ва уни қадрлаш зарурияти ҳақидаги туркум шеърларида инсон ҳаёти ва унинг моҳияти муқоясаси орқали бадиий фикрни камолга етказилади. Жумладан, “Мактаб” шеърисида шундай сатрлар бор:

*Фирдавси жинон мактаб, нодонлара жон мактаб,
Билган кишига қадрин бир дорилоломон мактаб.
Кўнул ошиғи мактаб, руҳинг пишиғи мактаб,
Илму адаб ўргатгай, донанда, кордон мактаб [1;204].*

Шоир бу билан илм таҳсили кечадиган, инсон адабини камолга етказадиган даргоҳни улуғлар экан, унинг табарруклигига, киши дунёқарашини ўқтам ва гўзал шаклланишига “воститаю-робита” бўлувчи урфон остонасига ишора қилади:

*Кимки ўқимас мактаб, кирмас-қарамас мактаб,
Қилгай бу кишилардан фарёду физон мактаб.
Жоним, ўқингиз мактаб, бору йўқингиз мактаб,
Сизлар учун авлодим, боғу-гулистон мактаб.*

Ушбу сатрлар замирида ўша давр ҳақиқати бўлмиш янги дунёқараш, жадидачилик маърифатига ёндош ҳис-туйғулар уфуриб туради. Гарчи ушбу шеър содда, жўндай туюлса-да, самимияти билан қимматлидир.

Гегель ўзининг “Эстетика” номли асарида “Поэзиянинг ҳақиқий предметини

куёш, тоғлар, ўрмонлар, манзара ва инсоннинг ташқи белгилари эмас, рухий-маънавий қизиқишлари ташкил этади”, дейди. Шоир А.Авлоний нинг “Мактабга тарғиб”, “Ватан”, “Билимсиз олифталарга”, “Истиқболдан орзуларим”, “Маориф надур” деб номланган шеърларида дунёни ана шундай кенг теранлик англаш ҳисси устувор. Жумладан, “Ватан” шеърларида дунёга янгича назар ташлаётган ижодий қаҳрамонни кўрамиз.

*Сенинг исминг бу дунёда муқаддасдур,
Ҳар ким сенинг қадринг билмас-ақли пастдур.
Сенинг туйғунг юракларга савдо солур,
Сенинг дардинг бошқа дардни тортиб олур [1;196].*

Бунда инсоннинг ўзи туғилиб ўсган юртига бўлган муҳаббати барча туйғулардан устун қўйилади ва Ватанга “она” деб мурожаат қилади у:

*... Яна сенга кирадурмиз бағринг ёриб,
Онамизсан! Бизнинг мушфиқ онамизсан!*

Ушбу самимий эътироф шоир ижодининг лейтмотивини ташкил қилади, десак муболаға бўлмайди.

У ўз дил розларини ёлғиз Тангрига айтиш орқали ҳузур олади, гўёки ошиқ ўз дилдорига ишқ дардини тўкиб енгиллалади:

Шоирларнинг ижтимоий-рухий фаоллиги ортгани, улар туйғуларинигина эмас, балки туйғулар анатомиясини, кечинмалар ҳақидаги ахборотни эмас, балки унинг манзарасини, манбасини кўрсатишга киришганлари лирикада поэтик тафаккурнинг ижтимоий психологик асослари қандайлигини билиш эҳтиёжини келтириб чиқаради. Фақат кенг маънода ёндашилгандагина уни ҳис қилиш мумкин. Рухият манзараларини бутун мураккаблиги билан тасвирлашга кучли эҳтиёж поэтик тилда янги тимсоллар, қиёфалар пайдо бўлишига олиб келди. Биргина яхшиликни ўзига асосий шиор қилиб олган ижтимоий фаол қаҳрамон сиймоси ўша даврлардаёқ шеърятимиз камоли юксаклигидан дарак беради. Шоир А.Авлоний ижодида ана шу қаҳрамон “Адабиёт ёхуд миллий шеърлар” ва “Мактаб гулистони” деб номланган шеърлий туркумларида ана шу тамойиллар ҳукмрон. Шоир асарларида “Наът”, “Муножот”лар ва пайғамбаримиз-сарвари коинот тимсоли ҳам учрайди.

Ўзбек адабиёти тарихидан маълумки, кўплаб шарқ шоирлари Пайғамбаримиз(с.а.в.) Ҳадиси шарифларига шеър боғлаганлар. Бу ҳақда олимлар Бегали Қосимов, Ҳ.Кароматов, Илҳом Ғаниев ва Нодира Афоқова кабиларнинг илмий изланишларида ҳам қимматли фикр-мулоҳазалар айтиб ўтилган [4;206]. Олим Ҳ.Кароматов тўғри таъкидлаганидек, “совет шарқшунослиги ва адабиётшунослигида ислом ва Қуръоннинг келиб чиқиши ва шарқ адабиётига таъсири ҳукмрон ғоялар замирида сохта талқин этилиб, мазмуни уйдирма категориялар ёрдамида бузиб кўрсатилган” [3;23].

Шоир Абдулла Авлоний шарқ шеърятини кадриятлари, жумладан, ҳазрат Навоий анъаналарини рамзий маънода давом эттириш билан бирга шеърятга воқеий жараённи ифода этиш усули билан назмий салоҳиятни кўрсатади. Ва бу билан камолотга етишган, яхшилик боғининг боғбони бўлган Инсон образи ифодасини тўлиқлаштиради. Шоир “Адабиёт ёхуд миллий шеърлар” туркумининг “Ҳамд” қисмида шундай дейди:

*Қалам қудратини олама қилиб иншо,
Ики жаҳонга ики ҳарф айлади имло.
Бу корхона бир устоддин эмас холи,
Керак бу қудрата, албатта, қодиру доно [1;90].*

Шоир кейинги сатрларда Тангрининг ҳамди орқали Инсонни азиз мавжудотлигига

ишора қилади:

Яратти ер юзида энг мушарраф инсонни,

Бериб фаросату ақли тилин қилиб гўё.

Бунда кичик бир воқеани ҳикоя қилиш билан бирга шоир ўз фикрини “Инсон” образи орқали кучайтириб беради. Гарчи шеърлар шеърятимизнинг азалий анъаналарига содиқ “гул”, “булбул”, “муғбача” каби образларга бой бўлса-да, аммо ғоялар, уларнинг моҳиятидаги маънолар фаоллашганини кўрамиз.

Бунда эса, ўз навбатида, ушбу компонентларга асосланган ҳолда типиклаштириш пайдо бўлади. Зеро, типиклаштиришнинг асосий приёмларидан бири жамловчи образ, бўрттириш ёки бадий образни фантазия орқали кўрсатиш ҳамда образларни индивидуаллаштиришдир. Бу шахсий кечинмалар ўқувчи кечинмаларини акс эттириши билан умумлашма тусга эга бўлади. Воқелик тўғри ва асосли идрок қилинса, ўқувчи қалбида у акс беради. Шоир ўз кечинмаларини чор-атрофдаги бирорта детал асосида ёритиб, ўқувчи эътиборини тортади, унинг туйғуларини уйғотади:

Хомам тўқиюр хуни жигардин газалиёт,

Ойнаи ҳар миллат эрур тил-адабиёт [1;165].

Бунда шоир “ойна” деталини ифодалаш орқали ўз ҳис-туйғуларини уларга юклайди. Ойна–инсон қалбининг, кечинмаларининг зухурига айланади. Шоир бунда “адабиёт”га бўлган юксак эҳтиромини намоён этади, тил, сўз, адабиёт шунчаки оддий ҳодиса эмас, балки ижодкорнинг юрак қони, жигар-бағри билан ҳис қилган, теран томирлар билан англанган борлиқ самараси эканлигини таъкидлайди.

Шоир ижодий услубида публицистик пафос, ижтимоий мазмун кучли. Бинобарин, поэтик услубдаги ижтимоий-психологик асослар ижодкор яшаган давр, муҳит ва воқелик билан чамбарчас боғлиқ. Фақат бунда шоир ўз халқидан бир қадам олдинроқда юра билиши керак. Шу боис унинг ижодида давр ҳодисаларига танқидий, хушёр назар билан боқиш ҳисси устувор.

Профессор С.Мамажонов ёзади: “ўзининг шахсий қиёфасини, ижодий сиймосини кўрсата олмаган, ўзининг оригинал овози, стили ва манерасига эга бўлмаган шоир асари ҳатто ижодкорнинг остонасидан ҳам ташқарига чиқа олмайди”. Ҳақиқатдан ҳам, шоирона нигоҳда ўзига хос оригиналлик, услубийлик ва мақсадлилик муҳим ўрин тутаяди. Шоир ижодий қаҳрамони шу боис заковатни, фикру-шуурни яхшилик билан банд қилишни ҳамisha ўзига шиор қилиб олгани сезилиб туради.

Адабиётшунос В.Брюсов таъбири билан айтганда, “ҳақиқий шоирнинг ҳар бир лирик шеърида янги “Мен” бўлади... Шоирнинг ўзига хослигини унинг ижодий приёмларидан, сеvimли образларидан, метафораларидан, вазни ва қофияларидан пайқаб олиш мумкин, аммо у ҳар бир шеърида ифодаланаётган ҳис-туйғу ва фикрларини такрорламаслиги шарт” [2;74]. Шоир А.Авлоний шеърятда ана шундай бадий бақувват қаҳрамоннинг шиддати, дарди туғени уфуриб туради, у ўз даврининг фарзанди сифатида озодликка йўғрилган, юрт севгисини қалбида жо қила олган фидойи қалб эгасидир.

Ҳар томонлама кенг интеллектуал билимлилик ва Ватанини, тарихини ҳар қандай ҳашамсиз, чин дилдан севиш, бир-бирини ғафлат уйқусидан уйғотиш каби фазилатларни ўзида жамлаган тафаккур қатламлари инсон қалбининг чинакам мазмуни ва мундарижасини ифодалаш, беҳад ранг-баранглик ва миллий ҳаётнинг чексиз ўзига хосликлари ва йўналишларини акс эттириш маҳоратига бевосита таъсир этади. Чунки шоир ўз ғоясининг теранлиги билан ҳақиқатга таъсир кўрсатади, уни фаол қилади. Ғоя эса тафаккур мевасидир. Шундагина лирик қаҳрамон курашувчан, одамларни ўзига

эргаштирувчи ботирга айланади.

Донишмандлар инсон қалбини “олами кубро”, яъни “олам ичидаги энг катта олам”, деб аташган. Ўзи жисман заиф бўлса-да, фикри-шуури осмондаги юлдузларга етадиган Инсон қалам билан янада шарафланди, обрў-эътибор, эъзоз топди. Ҳаётда қанчалик қулайликлар кўпаймасин, электрон воситалар бизни қанчалик қуршаб олмасин, ижодкор сўзининг, қаламининг мавқеи асло пасайгани йўқ.

Шоир аслида ким? У ўз халқининг маънавий-маърифий ганжиналарини асраб-авайлаб, янада бойитувчи хазинабон, ўз даврининг нафасини, шукуҳини кейинги даврларга элтувчи тарихчи ва чароғбон, ниҳоят, келажакка томон қадам ташлаётган Ватанининг олдинги сафларида кетаётган руҳбондир. Шоир ўз тилининг луғат бойлигини, салоҳиятини оширувчи, адабий-эстетик ҳодисаларни бирлаштириб, инсоният шу пайтгача эришган тафаккур мақомининг симметрияларини кашф қила оладиган, башариятни уйғотувчи комил инсондир.

Ҳар бир шоир ўз навбатида, қайси даражада бўлмасин, шунга интилиб келган. Ўзбек адабиёти тарихига назар солсак ҳам, ана шу тамойилнинг белгиларини кўрамиз. Тўғри, адабиёт ишига кўп даврларда синфийлик нуқтаи-назаридан ёндашилди, адабий анъана ва методлар, адабий ютуқлар партиявий жиҳатдан баҳоланди. Лекин ўзбек адабиётида яратилган ҳақиқий асарлар ўз ҳаётчанлигини йўқотмади. Чунки зоҳиран синфийлик характериға эгадек туюлган бу асарларнинг ўз руҳи, ички мазмунида умуминсонийлик концепцияси, жаҳон халқларини бахтли, фаровон ва аҳил кўриш ғоялари мужассам эди.

Буни жадид даври адабиёти вакиллари ижодини ўрганганимизда ҳам кузатишимиз мумкин. Фитрат, Ҳамза, Ибрат, Тавалло, Сидқий, Чўлпон кабилар ижоди ҳақида сўзлаганда адабиёт ўз даврининг бадиий инъикоси, бу ижодкорлар эса ўзи яшаб турган воқеликнинг онгли, хушёр аъзоси бўлганлигининг гувоҳи бўламиз. Демак, ҳақиқий ижодкор чор-атрофдаги воқеа-ҳодисаларға шунчаки гувоҳ эмас, балки уларни баҳолай олувчи тарозибон, мисоли олтинни мисдан ажрата олувчи заргар каби ҳақиқатни ёлғондан ажрата олувчи нозик кузатувчидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Авлоний, Абдулла. Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент: Маънавият, 1998.
2. Брюсов В. Сочинения. I том. – Москва, 1972.
3. Кароматов Ҳ. Ўзбек адабиётида Қуръон мавзулари (адабий тарихий таҳлил): Филол. фан. докт. автореферати. – Тошкент, 1993. – 23 б.
4. Қосимов Б. Миллий уйғониш. – Тошкент, 2000.
5. Улуғбек, Ҳамдам. Бадиий тафаккур тадрижи. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2006.

MUNDARIJA

Iqtisodiyot

Ш.Н.МУРАТОВА. Совершенствование таможенной практики борьбы с нелегальной торговлей исчезающими видами дикой флоры и фауны	3
U.JIYANOV. O‘zbekistonda ziyorat turizmining rivojlanish tendensiyalari.....	9
K.M.YULDASHEVA. Qurilish materiallari sanoatida innovatsion faoliyat samaradorligi.....	16
Ф.И.ИСМОИЛОВА. Ички аудит хизматини ташкил этишни такомиллаштириш масалалари	21

Yuridik

И.Б.ДЖУРАЕВ. Рақамли технологияларни қўллаш орқали суд қарорларини чиқариш жараёнини янгилаш ва оптималлаштириш истиқболлари.....	28
М.СУЛТОНОВ, Б.МУРОДОВ. Ахборот технологиялари ёрдамида содир этилган ўзгалар мулкни талон-торож қилиш жинойтлари юзасидан айрим тергов ҳаракатларини ўтказиш тартиби.....	34
Э.Т.МУСАЕВ. Контракт с профессиональными спортсменками: проблемы правового регулирования	41
И.Х.АТАМИРЗАЕВ. Янгиланаётган Ўзбекистон ҳуқуқий тизимини тадқиқ этишининг ўзига хос жиҳатлари.....	47
Ш.Ф.ФАЙЗУЛЛАЕВ. Шахсининг айбини исботлаш жараёнида юзага келаётган бахсли вазиятлар ёхуд қонундаги бўшлиқлар	53
А.И.БЕКЧАНОВ. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларининг ижтимоий экспертизаси	59

Filologiya

И.НОСИРОВ. Навоийшунос олим Муслиҳиддин Муҳиддиновнинг “Кўнгил ҳайратлари” монографиясида қиёсий тадқиқот маҳорати	68
К.М.ЖУМАКАДЫРОВА. Алишер Навои – выдающийся поэт, великий мыслитель	76
N.E.YULDOSHEVA. Sodda gap qoliplari voqelanishida nolisoniy omillarning ustuvorlashuvi.....	81
K.HAMROYEV. Hikoyada badiiy metamorfoza ma’rifati	87
Q.S.SOBIROV. Personaj nutqida epitetlarning funksional xususiyatlari.....	93
И.Н.РАҲМАТУЛЛАЕВА. Янги давр: миллий-маънавий юксалишнинг ўзбек телевидениесида акс этиши	98

Г.ТОҒАЕВА. Янги замон шеърляти ва Абдулла Авлонийнинг адабий карашлари.....	104
N.A.CHO‘LIYEVA. Nazar Eshonqul hikoyalarida zamon va makon munosabati.....	109
O.XURRAMOV. Tarixiy hikoyalarda Bobur hayoti lavhalarining badiiy aks ettirilishi.....	114
Y.G.DJURAYEVA. Temuriyzoda xotin-qizlarga ism tanlash tamoyillari.....	121
A.B.TKACHENKO. Личность Алишера Навои в романе Айбека «Навои» и в повести Л.Г.Бать «Сад жизни».....	125
Sh.QURAQOVA. Semiotika muloqot shakli sifatida.....	131
C.И.РАХМАНОВ. Босма ОАВ ва интернет нашрларида пахта-тўқимачилик саноати талқинларига бир назар.....	136
M.D.JO‘RAYEVA. G‘azal janrining vujudga kelishi va tadrijiy taraqqiyoti.....	143
M.Sh.NURUTDINOVA. Nodira ijodining o‘rganilishi tarixidan.....	150
M.X.FAZLIYEVA. Ibn Al-Muqaffaning hayoti va uning tarjimon sifatidagi mahorati (“Kalila va Dimna” asari misolida).....	155

Falsafa

G.T.KABULNIYAZOVA. XX asr G‘arb falsafasi vakillari Maks Sheher va Alfred Adlerlarning antropologik qarashlari.....	161
B.B.O‘RAZOV. Ijtimoiy davlat konsepsiyasining g‘arbona modellari: falsafiy-ilmiy tahlil.....	167

Tarix

Sh.Sh.XASANOV. Mustaqillikning boshlarida O‘zbekiston meva va sabzavotchilik tarmog‘ining ijtimoiy-iqtisodiy holati.....	172
---	-----

Texnika

M.Ж.МАХМУДОВ, Ф.И.МУРТАЗОЕВ. Автомобил бензинлари таркибида ароматик углеводородлар ва бензол миқдорини камайтириш усуллари.....	177
M.Ж.МАХМУДОВ, Ф.И.МУРТАЗОЕВ. Нефт фракциялари таркибидан ароматик углеводородларни ажратишнинг замонавий усуллари ва индивидуал ароматик углеводородлар ишлаб чиқариш технологиялари.....	186